

разності, задіяні у розкритті тематики музичних творів стверджують індивідуальне творче обличчя композитора, ознаками якого є мелодичне різноманіття, вишуканість гармонічної мови, відповідність між змістом і музичною формою.

1. Васюта О. Музичне життя на Чернігівщині у XVIII–XIX ст. [Текст]: історико-культурологічне дослідження / О. Васюта — Чернігів, «Деснянська правда», 1997. — 212 с.
2. Верещагіна О. Історія української музики ХХ ст. [Текст]: навчальний посібник / О. Верещагіна, Л. Холодкова. — К.: Освіта України. — 2010. — 267 с.
3. Іваницький А. Український музичний фольклор [Текст]: підручник / А. Іваницький. — Вид. 3-тє, доп. — Вінниця: Нова книга, 2004. — 315 с.
4. Кавунник О. Музичне середовище Ніжина в контексті національних культуротворчих процесів ХІХ — початку ХХІ ст. [Текст]: автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата мистецтвознавства / О. Кавунник. — К., 2011. — 16 с.
5. Нечела В. Щоб бандура наша не змовкала / В. Нечела // Комс. гарт. — 1988. — 10 жовт.
6. Ой, Десно, Десно, річко-голубице [Текст]: пісня [сл. Л. Горлача, муз. І. Зажитька] / Чернігівський обласний будинок народної творчості. — Чернігів, «Облдрук ім. С. Кірова», 1969.
7. Програма концерту творчого вечору художнього керівника обласної філармонії композитора Івана Зажитька [Текст]. — Чернігів, «Деснянська правда», 1995.
8. Реп'ях С. Вокальні твори на слова українських поетів «Голуба колиска» / С. Реп'ях. — К.: Музична Україна, 1989. — 62 с.
9. Славко Р. Торування: до 25-річчя творчої діяльності композитора Івана Зажитька [Текст] / Р. Славко // Десн. правда. — 1995. — 5 жовт.
10. Станкович Є. Відгук на збірку духовних творів «Я люблю Тебе, Господи» [Текст]: лист від 20 серп. 2007 р. № 117/01–20 / Є. Станкович — К.: Національна спілка композиторів України.

Галина МІСЬКО,
мистецтвознавець

РІЗДВЯНІ КОЛЯДИ НА ТЕРНОПІЛЬЩИНІ. ГЕНЕЗА ТА СУЧАСНІСТЬ

Г. Місько. Різдвяні коляди на Тернопільщині. Генеза та сучасність.

У статті висвітлюється проблема збереження, трансформації та залучення коляд почаївського «Богогласника» до сучасної практики різдвяних дійств на Тернопільщині.

Ключові слова: Тернопільщина, почаївський «Богогласник», різдвяне колядування.

Г. Мисько. Рождественские коляды на Тернопольщине. Генезис и современность.

Статья освещает проблемы сохранения, трансформации, использования коляд почаевского «Богогласника» в современном рождественском обряде на Тернопольщине.

Ключевые слова: Тернопольщина, почаевский «Богогласник», рождественское колядование.

H. Misko. Christmas carols in the Ternopil region. Reason and modernity.

The article highlights the problem of preservation, transformation and carols pochayevskogo «Bogoglasnika» to the modern practice of Christmas performances in Ternopil region.

Keywords: Ternopil, Pochayiv «Bogoglasnik», Christmas caroling.

Спадщина народної культури України увібрала багатовікове нашарування традицій та звичаїв — спільних і, водночас відмінних у кожному її регіоні. Багато іс-

торичних та культурно-мистецьких пам'яток національної культури збережено на Тернопільщині, серед яких вагоме місце займає Почаївська лавра, яка, на думку багатьох вчених (Б. Кудрика [6], М. Возняка [2], О. Гнатюк [1] та ін.) довгий час була найбільш авторитетною в Галичині інституцією культивування духовного співу, в тому числі й різдвяних коляд. Саме у Почаївській лаврі, в 1790 р. було підготовлено та надруковано перше в Україні видання «Богогласника» — зібрання кантів та побожних пісень з текстами та мелодіями, що складається з 248 духовних пісень, серед них — 24 різдвяні коляди.

Почаївський «Богогласник», унікальна музична пам'ятка кінця XVIII ст., предмет багатьох наукових розвідок (В. Щурат, Б. Кудрик, М. Возняк, Ю. Медведик, Л. Костюковець та ін.). І все ж, проблема збереження, трансформації та залучення коляд почаївського «Богогласника» до сучасної практики різдвяних дійств ще не в повній мірі висвітлена науковцями. В даній статті робиться спроба актуалізувати зазначену проблему, простежити умови та характерні особливості процесу входження різдвяних коляд до сучасного співочого середовища.

Дана розвідка спирається на матеріали трьох основних джерел: коляди, записані анонімними авторами і представлені в почаївському «Богогласнику» (24 пісенних зразки), 76 коляд, презентованих у збірнику «Коляди, або пісні з нотами на Різдво Христове» [3], виданому в Жовкві (Львівська область, 1925 р.) та коляди, а також їхні варіанти, записані автором статті протягом 2005–2008 років на теренах Тернопільщини [4].

Із опублікованого у почаївському «Богогласнику» колядного репертуару в сучасній співочій практиці краю збереглося лише 10 пісенних зразків. Найбільш поширеними у виконавському репертуарі колядників різних вікових груп є «Нова радість стала», «Небо і земля нині торжествують», «Нова радість світу ся з'явила», «Дивная новина», «Ой видить Бог, видить Творець» та ін.

Зробивши порівняльний аналіз на рівні тривірневого дослідження можна стверджувати про наявність як стабільних так і мобільних компонентів при входженні різдвяних коляд у сучасне обрядове дійство. Стабільними елементами за двохсотлітній часовий проміжок виявилися: ритмічна форма вірша, типи ритмічної організації в сегментах та ін. У свою чергу, мобільні елементи у зазначених колядах — словесний текст, інтонаційний контур, спосіб виконання та функціональне призначення. Так, у словесному тексті відбулася модернізація деяких лексем, що, в основному, стосується осучаснення фонетичного мовлення, зокрема, таких фонем як «людем — люди», «справують — празнують», «царіє — царя» («Небо і земля нині торжествують»), «світло возсіяла — світлом засіяла — світу засіяла» («Нова радість стала»), «понєваж», «взаємсь», «младенче» появилися «зволив», «взяти», «дитино» («Дивная новина» та ін.).

Найбільш репрезентативною в репертуарі сучасних колядників є коляда «Небо і земля нині торжествують», що у почаївському «Богогласнику», як і всі інші, зафіксована квадратними нотними знаками в альтовому ключі, у двічі збільшених мензуральних тривалостях. Дана система нотної пунктуації, що збереглася в Україні аж до початку XIX ст., для кращої аналітичної орієнтації адаптована (як на словесному, так і на структуротворному рівнях), відповідно до сучасних правописних норм.

Стабільні елементи в колядній парадигмі «Небо і земля нині торжествують», як вже зазначалось, простежуються в типах ритмічної організації (дроблення, об'єднання та дроблення з об'єднанням), пісенній формі та ладозвукорядній моделі, що відповідають формулі 5+5+6 (строфа) та 5+5 /6+6/ або 5+5 /4+4 / (приспів); дворядкова строфа з чотирирядковим приспівом та лідійський пентахорд із субсекундою.

Дещо значніші зміни помітні на сюжетно-композиційному рівні і особливо стосуються стиснення композиційного каркасу. Якщо в експозиційному викладі матеріалу коляди «Небо і земля нині торжествують» нараховується 7 строф, то у наступних її варіантах сюжетна матриця включає 3–6 (або 3–4) строфи. Деякі, хоча і незначні, зміни за двохсотлітній період функціонування аналізованої коляди відбулися також на рівні інтонаційної організації тематизму. Найбільше вони торкнулися заспівної частини, у якій вихідний фольклорний варіант богогласникової мелодії з почаївського збірника позначений відчутним впливом писемної традиції. Її характерний мелодичний контур, значною мірою, пов'язаний із функціональною гармонією і безпосередньо їй підпорядкований. Найбільше це відчувається у початкових інтонаційних зворотах (друга доля першого та другого тактів).

Менш природно сприймається голосоведення в розспіваних складах на початку третього такту у фольклорних варіантах Жовківського видання та записях, здійснених сучасними фольклористами. Так, мелодична лінія варіанту, взятого із жовківського видання 1926 р., позначена традиційно орієнтованими нормами мелодичного становлення — логічною завершеністю сегментів, секвенційним розвитком та класичними кадансуванням, де використано VII підвищений ступінь — передкінцеву тональну опору.

Інтонаційні контури сучасних фольклорних записів коляди «Небо і земля нині торжествують» — це скоріше всього, закріплення у досліджуваному середовищі варіантів мелодій жовківського видання. Виняток становлять передкадансові елементи та фактурна варіабельність (відтворення основної мелодичної лінії першим або другим голосом, першим та другим голосами навпереміну та терцовим двоголоссям).

Із 26 сучасних варіантів коляд, у 8-х мелодична лінія розташована у першому голосі (8 зразків), або у другому (8 зразків) — у першому та другому навпереміну (4 зразки), в останніх шести — мелодію відтворює двоголосся. Фактурна варіабельність цих записів породжена гармонічним способом мислення і впливає із вертикального роздвоєння голосів, як правило, двох, що співдіють між собою на рівні «терцової втори», або простого триголосся.

Значні зміни відчутні і в способі виконання цієї коляди. Якщо богогласниковий варіант записаний відносно, то жовківський та деякі сучасні варіанти відтворені двоголоссям. Зауважимо, що жовківське двоголосся позначене академічними засадами виконання (терцова «втора», що з'являється на початку коляди, безперервно витримується до самого кінця, що, безперечно, потребує диригентського керівництва).

Сучасні двоголосі варіанти позначені традиційними нормами виконання. Вони, як правило, розпочинаються із однотокового унісону, а в подальшому розвитку відбувається двоголосне роздвоєння голосів способом терцової «втори». Сучасні варіанти відрізняються від попередніх також передкадансовими закінченнями. Вони позбавлені VII підвищеного ввідного тону і формуються, як правило, на II та VI ступенях. Так, у пісенному зразку, записаному в с. Шулганівка Чортківського району, зустрічається комбіноване поєднання двоголосного виконання з одноголосним, що, скоріше, є прикладом трансформаційних процесів у самому способі виконання.

Проаналізовані варіанти коляд дають підстави твердити про тісне взаємопроникнення народних мотивів у мелодику пісень для церковного співу. В основі побудови мелодики коляд почаївського раритету лежать «народнопісенні принципи — точна і варіаційна повторність, варіантний метод розвитку» [5, с. 241]. Коляди, вміщені у почаївській антології, не є новотворами, із конкретно зазначеним авторством, і пройшли вже певний етап побутування у співочому середовищі.

У другій половині XIX ст., як стверджують деякі українські фольклористи, зокрема І. Франко, В. Гнатюк, Ф. Колесса та інші, коляди християнського змісту вже знаходилися в активному співочому репертуарі різдвяних свят. Аналізуючи зібраний матеріал можна констатувати, що коляда «Небо і земля нині торжествують» одна з найбільш виконуваних і задіяних в різдвяних дійствах. Її активно виконують як в церковних богослуженнях, так і в Святвечірньому колядуванні та різдвяному рядженому обрядодійстві — Вертеп, Коза та інші, колядники різних вікових груп.

Особливо поширеною в сучасному різдвяному дійстві є також коляда «Нова радість стала», що представлена двома різночасовими варіантами (почаївським та жовківським), а також великою кількістю сучасних варіантів (42 зразки), записаних у багатьох районах Тернопільщини, зокрема, Збаразькому, Гусятинському, Борщівському, Підгаєцькому, Монастирському, Заліщицькому, Чортківському, Зборівському та Бережанському. Стабільними елементами в зазначеній коляді виявилися: ритмічна форма вірша, тип ритмічної організації в сегментах, власне пісенна форма та ладозвукорядна модель. Як бачимо, ці структуротворчі компоненти є каркасними і творять пісенну парадигму, мало ретушовану часом.

Деякі зміни (а в окремих пісенних варіантах навіть значні) відбулися на словесному рівні. До них належать: семантична варіабельність останніх строф, що в окремих зразках набирає іншого смислового відтінку і пов'язана із прагненням народу, під омофором новонародженого Сина Божого, до кращих суспільних перемін.

Мобільні процеси найбільше торкнулися інтонаційного контуру коляди «Нова радість стала». Якщо богогласникова мелодія позначена новотворчими елементами (це особливо відчутно у секвенційному розвитку тематизму та кадансуванні), то жовківські зразки, як і сучасні варіанти, виступають як інтонаційно завершені та мелодично досконалі твори, у яких секвенції виступають логічно поєднаними та інтонаційно послідовними, з яскраво завершеним кадансуванням.

Коляда «Нова радість стала» на західно-подільських теренах побутує у двох основних мелодичних версіях. Перша — так звана центральноукраїнська, (С. Людкевич називає її «коляда за Стеценком»), є менш поширеною на досліджуваних теренах, і зустрілася лише у трьох локальних співочих середовищах — у селах Мало-березовицькому Збаразького р-ну, Яблунівському Гусятинського р-ну та Таурівському Козівського р-ну. У всіх інших районах Тернопільщини побутує місцева, С. Людкевич називає її «галицькою» [7]. До речі, за мелодичним контуром вони дуже споріднені, різнить їх лише ладове забарвлення (в першому переважає лідійський, в другому — фрігійський нахил). Перша мелодична версія є значно емоційнішою та гнучкішою, їй притаманна моторна мелодика та простий ритмічний малюнок. Друга версія є більш кантиленою, з елементами пунктирного ритму, хоча виконавська традиція Тернопільщини її значно ідентифікувала, наблизила до мелодики місцевих коляд.

Мобільні процеси відбулися також у способі виконання. Якщо вихідний богогласниковий варіант відтворений одноголосно, то жовківський уже характеризується двоголосим виконанням, з елементами триголосся, ритмічна організація якого повністю базується на класичних виконавських елементах. В сучасних варіантах виконання досліджуваної коляди двоголосся вже виступає у фольклоризованій модифікації. Його підкреслюють одноголосний однотоковий зачин та підголоскова терцова втора.

Коляда «Нова радість стала» відтворюється у різних співочих середовищах та різними віковими групами. Зокрема, вона постійно виконується у церквах всіма прихожанами, в різних співочих традиціях Західного Поділля, на всі різдвяні свята, а також, у переважній більшості досліджуваних сіл, її виконують на Святий вечір

та на Різдво різного віку колядники. Вона також часто є складовим компонентом різдвяних обрядових дійств Вертепу, Іродів, Шопки та ін.

Активно побутує в співочому репертуарі колядників Тернопільщини різдвяна коляда «Дивная новина», зафіксована 28-ма сучасними варіантами і утворила мелодичні варіанти як богогласників так жовківський.

Богогласникова мелодична версія коляди «Дивная новина» була зафіксована в селах Підгаєцького, Теребовлянського, Гусятинського та Тернопільського районів. На композиційному рівні відчутим є стиснення сюжетного каркасу, зокрема воно помітне у селі Гаї-Шевченківському Тернопільського району, представленому лише 5-ма строфами (замість 9-ти). У цьому зразку сюжетна матриця звужується завдяки прямому відрубванню останнього строфічного ряду. Мелодичний контур представляє більш модернізований варіант, наближений до сучасного, світського способу інтонаційного відтворення. Вихідний варіант призначений для виконання у культових приміщеннях і кантиленний розспів є його характерною ознакою. Сучасний варіант, позначений більш моторною мелодикою, уже увійшов до репертуару традиційного колядування. Головним чинником його трансформацій стало згущення метро-ритмічного компоненту (замість четвертних — вісімки, що звужує метричний ряд).

Натомість, варіант с. Завалів Теребовлянського району, на відміну від попереднього, виступає у повному обсязі. Підставою для цього, як вказують самі інформатори, є його активне побутування у співочому середовищі. Інтонаційний контур завалівського варіанта є найбільш спорідненим із богогласниковою, найбільш давньою версією даної коляди. Він характеризується інтонаційним зачином із субкварти у першому та другому сегментах, що спричинило розширення самого інтонаційного поля. У другому сегменті мелодичний контур звужився на одну звуко-рядну одиницю.

Зауважимо, що почаївський та два сучасних варіанти коляди «Дивная новина» відтворені одноголосно. Однак, у всіх варіантах показовим є варіабельність мелодичних контурів, тобто відтворення мелодичної лінії першим, або другим голосом. Такий спосіб мелодичної орієнтації породжений гомофонним способом мислення, оскільки домінуючим чинником виступає терцове вторування. Мелодії сучасних варіантів представлені першим, або другим голосом. У спілкуванні із виконавцями-інформаторами, коляда «Дивная новина» в співочій традиції Західного Поділля переважно виконувалася в культових приміщеннях. Хоча останнім часом її можна зустріти в побутовому варіанті, в дитячому (підлітковому) традиційному репертуарі, так починаючи з 2005 р. її виконують на різдвяні свята колядники-підлітки села Сухостав Гусятинського району в театралізованих дійствах з Шопкою та Вертепом.

Жовківську версію коляди «Дивная новина» (представлену 22-ма варіантами) визнаємо найбільш поширеною у активному співочому репертуарі. На відміну від богогласникового традиційного варіанту, інтонаційний контур цієї версії зазнав незначних змін. Вони є найбільше відчутними у першому та другому сегментах, завдяки появі субквартового стрибка. Серед аналізованого матеріалу, записаному в селі Плавуча Козівського району, в останньому такті відбулося метричне розтягнення на одну одиницю (замість чотиридольника — п'ятидольник). Виконавський спосіб жовківської версії цієї коляди є перекладом фольклоризованого входження у співочу традицію засобами природної адаптації. Адже вихідний варіант, без сумніву, штучного походження. Його двоголосся постало завдяки авторському додаванню другого голосу, виходячи з академічних засад фактурно-поліфонічного розвитку.

В більшості сучасних варіантів незначні зміни торкнулися способу розбудови форми. Тричастинна вихідна структура через автоматичний повтор стала дво-

частинною, що, скоріше всього, впливає із зміни функціонального призначення. Адже, коляда «Дивная новина» все більш активно входить до репертуару колядників, стає майже обов'язковим атрибутом різдвяних свят.

Як показали аналітичні дані, процеси трансформації, що відбулися в колядах християнського змісту за двохсотлітній період на теренах Тернопільщини, характеризується як стабільними, так і мобільними компонентами. Стабільними, в основному, виявилися: ритмічна форма вірша та строфи, силабомелодичні моделі, ладові та формотворчі елементи, способи виконання тощо. Це власне найбільш консервативні компоненти і мало атрофовані часом. Натомість, сюжетна матриця, мелодичний контур, ритмічні ланки, норми формування двоголосої фактури, функціональне призначення — це переважно ті мобільні компоненти, завдяки яким відбувається адаптація зразків усно-писемного походження, що уможливило творення форм переходу з однієї сфери побутування до іншої.

-
1. Гнатюк О. Українська духовна барокова пісня. — Варшава, 1994. — 112 с.
  2. Возняк М. Давньоукраїнська поезія різдвяних свят: коляди і вертеп. — Народна творчість та етнографія. — 2003. — № 1–2.
  3. Коляди або пісні з нотами на Різдво Христове. — Жовква: Тип монастиря ЧСВВ, 1925. — 140 с.
  4. Коляди Західного Поділля / Упорядкування, вступна стаття та примітки Галини Олексин. — Тернопіль, 1999. — 104 с.
  5. Костюковець Л. Із спостережень над історією різдвяних псалмів-колядок / Л. Костюковець // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. — Т. ССХХVI: Праці музикознавчої комісії. — Львів, 1993. — 527 с.
  6. Кудрик Б. Огляд історії української церковної музики — Львів, 1995. — 127 с.
  7. Слава во вишних Богу. Збірка коляд і щедрівок для мішаного хору / Склад С. Людкевич. — Львів, 1942. — 24 с.